

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת תרומה: בניית בית-כנסת ע"י פועלים גויים

לפני מספר שנים, בעיר ירוחם החליטו לבנות בית כנסת, אך בפייהם שאלה האם הם יכולים לבנות את בית הכנסת ע"י פועלים גויים, או שמא יש להקפיד שבית הכנסת ייבנה ע"י יהודים?

בניין המקדש ע"י גויים

בפרשת השבוע נאמר הציווי על בניין המקדש: "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכְנָתִי בְּתוֹכָם"¹. אמנם הציווי הוא על בני ישראל שהם יבנו את המקדש, אך האם הכוונה שרק הם יבנו אותו בפועל ע"י פועלים יהודים, או שמא מתאפשר לשכור פועלים גויים שהם יבנו תחת פיקוחם של יהודים וזה ייחשב כנבנה ע"י יהודים?

בשאלה זו נחלקו הפוסקים. יש ראשונים הסוברים² שהמקדש השלישי ירד בנוי מהשמים. לדבריהם, ההכרח לכך הוא שהמקדש יכול להיבנות ביום-טוב, וזה לא יתכן אלא רק אם הוא ירד מהשמים שכן אסור לבנות אותו ביום-טוב. הכרח זה נדחה ע"י התפארת ישראל³ שטען שאפשר לבנות את המקדש ביום-טוב ע"י פועלים גויים, כשם ששלמה המלך בנה את המקדש ראשון ע"י פועלים גויים ששלח לו חירם מלך צור.⁴

אולם, הרא"ש⁵ כתב שאין לבנות את המקדש ע"י גויים, שכן נאמר: "לֹא לָכֶם וְלָנוּ לְבָנוֹת בַּיִת לַאלֹהֵינוּ"⁶, ולכן לדבריו יש לומר שהמקדש הראשון לא נבנה ע"י פועלים גויים אלא חירם מלך צור סיפק רק את צורכי הבנייה, אבל הפועלים שבנו את המקדש היו יהודים, שהרי בין האומנים הרבים ששלח חירם לשלמה היו גם אומנים יהודים, שכן נחלת השבטים דן ונפתלי כוללת את העיר צור.⁷

לדברי הרב ישעיהו זילברשטיין⁸ הסיבה שאין לבנות את המקדש ע"י פועלים גויים היא משום שהתורה הטילה את מצוות בניית המקדש על יהודים, וכיון שאין שליחות לגוי, היינו שלא יתכן לייחס תוצאות מעשים ליהודי כשהמעשה נעשה ע"י גוי, אזי מעשה הבנייה מוכרח להיעשות דווקא ע"י יהודים.

יתכן ומחלוקת זו נעוצה בשאלה מהותית בגדר מצוות בניין המקדש, האם יש מצווה בעצם בניית הבניין או שמא הבנייה מהווה אמצעי והכשר למצוות הנעשות בתוך הבניין, עבודת המקדש והקרבת קורבנות? נראה שמחלוקת זו הינה מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן - לדעת הרמב"ם, אין מצווה עצמית לבנות את המקדש כשלעצמו, אלא הבנייה מהווה אמצעי והכשר לתכלית עבודת הקורבנות במקדש, העלייה לרגל והתפילות בו, לכן המקום נקרא 'בית עבודה':

שציוונו לבנות בית עבודה, בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד ואליו יהיה ההליכה והעלייה לרגל והקיבוץ בכל שנה... והוא אמרו יתעלה ועשו לי מקדש.⁹

לכן הרמב"ם לא מנה במניין המצוות מצווה עצמית לבנות את המקדש, אלא המצווה היא בבניית כלי המקדש שעניינם מצוות עבודת המקדש, והם המרכיבים את המקדש כמקום עבודה.

על דבריו חלק הרמב"ן¹⁰ וטען שיש למנות שתי מצוות נפרדות, בניין המקדש כשלעצמו ובניית הכלים, שכן לדבריו יש מצווה עצמית בבניין המקדש.

¹ שמות (כה, ח).

² רש"י (סוכה מא ע"א ד"ה אי; ראש השנה ל ע"א ד"ה לא); תוספות (שבועות טו ע"ב ד"ה אין); רבינו בחיי (כד הקמח, פסח ב). ראו גם: מדרש (תנחומא פרשת כי-תשא סימן יג; ילקוט שמעוני, פרשת משפטים רמז שמח).

³ תפארת ישראל (מידות פ"א מ"א בועז אות א).

⁴ ראו: רש"י (מלכים א, ה, לב). כ"כ: ערוך השולחן (הל' בית המקדש סימן ד סעיף כב); בני ציון (ליכטמן, סימן קנ ס"ק ב).

⁵ רא"ש (מידות פ"ה מ"ג). כ"כ: פסקי תוספות (מידות אות כב).

⁶ עזרא (ד, ג).

⁷ מלכים (א, ז, יג; שם מה); דברי הימים (ב, ב, יג). שו"ת דברי יציב (חוי"מ סימן פח אות ג).

⁸ מעשי למלך (הל' בית הבחירה פ"א הי"ד אות ב).

⁹ רמב"ם (ספחמ"צ מצוות עשה כ). ראו כן: רמב"ם (הל' בית הבחירה פ"א ה"א). כ"כ: החינוך (מצווה צה); סמ"ג (עשין סימן קסג). ראו:

כלי חמדה (פרשת תרומה אות ג ד"ה אחת; פרשת כי-תשא אות ה ד"ה אמנם כן).

¹⁰ רמב"ן (השגות לספר המצוות, מצוות עשה לג).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לאור זאת יתכן ולדעת הרמב"ם אפשר לבנות את המקדש ע"י פועלים גויים, שכן לדבריו אין מצווה עצמית בבניית המקום, אלא הבנייה מהווה הכשר למצוות עבודת המקדש, והיא יכולה להתבצע ע"י פועלים גויים. הסברה בכך, שכל מצווה שהגדרתה כמצוות תוצאה, שרצון התורה הוא לא בעצם המעשה אלא בתוצאתו, לא הקפידה התורה מי יעשה את המעשה, שכן אין המעשה תכלית אלא אמצעי.¹¹ אולם, אם נגדיר שיש מצווה עצמית בבניין המקדש לא נוכל לבנותו ע"י פועלים גויים משום שבמצוות כאלו שהתורה הגדירה כמצוות פעולה היא הקפידה שעצם המעשה ייעשה ע"י יהודי דווקא.

בניין בית כנסת ע"י גויים

עתה נחזור לשאלה בה פתחנו, האם אפשר לבנות בית כנסת ע"י פועלים גויים? מעבר לדיון אודות חשיבותה של עבודה עברית, נדמה שהתשובה נעוצה בהגדרת מצוות בניית בית כנסת, האם היא מצווה עצמית או אמצעי והכשר לעבודת התפילה בה?

הפוסקים¹² נחלקו בתוקף החיוב לבנות בית כנסת, האם מדובר על מצווה מהתורה כעין מצוות בניית המקדש, שכן בית כנסת משמש כמקדש מעט, או שתוקף החיוב מדרבנן בלבד. אבל מכל-מקום עלינו לשאול את השאלה המרכזית בגדר בניין בית כנסת, האם החיוב לבנות בית כנסת הוא מטרה כשלעצמה, או שהבנייה אינה מטרה אלא אמצעי והכשר לקיום התפילות בבית הכנסת?

בשו"ת בית דוד¹³ כתב שאין לבנות בית כנסת ע"י פועלים גויים משום ביזוי מצווה. גם הרב נסים אברהם אשכנזי¹⁴ כתב שאין לבנות בית כנסת ע"י פועלים גויים. לדבריו, מצוות בניית בית כנסת כלולה במצוות התורה 'ועשו לי מקדש', וכל הדינים הנוהגים בבניית המקדש יהיו נוהגים בבניית בית הכנסת.

לפיכך אין לבנות בית כנסת ע"י פועלים גויים משום שבעת הבנייה יש צורך בכוונה לשם קדושת בית כנסת כשם שיש צורך בכוונה לשמה בעת בניין המקדש,¹⁵ וגוי אינו מכוון לשמה ולכן הוא אינו יכול לבנות בית כנסת. מדבריהם עולה שהגדרת מצוות בניית בית כנסת היא מצוות פעולה עצמית, ולכן יש לבנותו ע"י יהודים הנוסכים בעת הבנייה כוונת לשמה.

אולם, יש המתירים לבנות בית כנסת ע"י פועלים גויים,¹⁶ ובניהם הרב יחיאל מיכל גולדשלג שהסביר שמטרת בניית בית כנסת שיהיה מקום מיוחד לתפילה. בכך הבנייה עצמה מהווה אמצעי והכשר לעבודת התפילה המתקיימת בתוך הבניין ואינה מצווה עצמית, דבר המאפשר לבנות את בית הכנסת גם ע"י פועלים גויים, כי הגדרת המצווה כמצוות תוצאה שיהיה מקום לתפילה.

ואכן, גישה זו נראית בלשון הרמב"ם שכתב:

כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפילה בכל עת תפילה. ומקום זה נקרא בית הכנסת.

מכך שלא כתב שיש מצווה לבנות בית כנסת, אלא הגדיר את המטרה, מקום להתפלל בו, הוכיח בשו"ת דברי חיים¹⁷ שאין מצווה עצמית לבנות בית כנסת אלא מטרת בנייתו היא להתפלל בו. ולפי זה יתאפשר לבנותו ע"י פועלים גויים.

¹¹ ראו כן: תוספות (שבועות ג' י"א ד"ה ועל), הקפת קטן ע"י גוי; שו"ת הרשב"א (ח"א סימן שנו, ביצוע מיתת בית-דין ע"י גוי; שם ח"א סימן תקיא, טבילת כלים ע"י גוי); פרי חדש (יו"ד סימן קכ ס"ק מ) טבילת כלים ע"י גוי; מחנה אפרים (שלוהין ושותפין סימן יא; קניין מעות סימן טו) בניית מעקה ע"י גוי. לגבי השבתת חמץ ע"י גוי, ראו: מגן אברהם (סימן תמו ס"ק ב) בשם השלי"ה; שער המלך (הל' חמץ ומצה פ"א ה"ג ד"ה והנה המעיין); הרב יוסף שאול נתנזון (הערות מעשה חשב, על שער המלך שם אות קל); שו"ת זרע אברהם (סימן פח); שו"ת אבני נזר (או"ח סימן שיט אות ב; שם סימן מב אות ו); שו"ת מנחת אלעזר (ח"ב סימן י' ד"ה אך באמת). ראו עוד: נתיבות המשפט (סימן קפב ביאורים ס"ק א); קובץ שיעורים (ח"ב סימן כג).

¹² ראו: שדי חמד (ח"א מערכת הבית אות מג).

¹³ שו"ת בית דוד (או"ח סימן מד). הובאו דבריו אצל: ברכי יוסף (או"ח סימן קנ ס"ק א-ג); מגן גיבורים אלף המגן (שם ס"ק ב); ביאור הלכה (שם סעיף א ד"ה לבנות). ראו מה שהשיג בני ציון (ליכטמן, סימן קנ ס"ק ב).

¹⁴ שו"ת מעשה אברהם (או"ח סימן לו); נחמד למראה (ירושלמי פאה פ"ח מב ע"ב). הובאו דבריו בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן כג). בעניין לשמה בבניית המקדש, ראו: מקדש מלך (פ"א הררי בשדה הערה 5).

¹⁵ ראו: שו"ת אבני נזר (או"ח סימן מב אות ה); שו"ת ציץ אליעזר (חלק כב סימן יא); שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן רע).

¹⁷ שו"ת דברי חיים (או"ח ח"א סימן ג).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לשיטה זו ניתן לומר שאפשר גם לבנות את המקדש ע"י פועלים גויים, ואין צורך בכוונה לשם המצווה בעת הבנייה אלא רק בעשיית כלי המקדש,¹⁸ או אפשר ששונה מצוות בניית המקדש המוגדרת כמצוות פעולה, שיש מצווה בעצם הבנייה ולכן אי-אפשר לבנותו ע"י גויים שכן יש צורך בכוונה בעת הבנייה, לעומת מצוות בניית בית כנסת שעיקרה בתוצאה ולכן אפשר לבנותו ע"י גויים ואין צורך בכוונה לשם הבנייה.¹⁹

לאור שיטה זו התיר הרב אליעזר יהודה ולדינברג²⁰ לבנות את בית הכנסת בירוחם ע"י פועלים גויים.

¹⁸ ערוך השולחן (הלי בית המקדש סימן ד סעיף כב); בני ציון (ליכטמן, סימן קנ ס"ק ב).
¹⁹ שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן רכה); שו"ת זכר יצחק (ח"ב סימן א ד"ה זהו מה).
²⁰ שו"ת ציץ אליעזר (חלק כב סימן יא).